

Írások egy könyvről

Wass Albert, Erdély és a magyar nacionalizmus – kritika szemszögből*

Nehéz elhessegetni a gondolatot, hogy Ágoston Vilmos Wass Albert-könyve (valószínűleg csak így fogják emlegetni munkáját) régen esedékes volt, és liberális, baloldali antinacionalista szempontból pedig identitáspolitikai jelentőségű is. A szinte megállíthatatlanul burjánzó Wass Albert-kultusz közepette felettébb időszerű volt a szerző vállalkozása: Wass Albert munkásságának kritikája nacionalizmusa felől tekintve. Elvégre, bármilyen abszurd is ez, az író hívei őszintén hiszik, hogy versei és regényei nemcsak kiemelkedő esztétikai értéket képviselnek és igazán „magyarok”, hanem a kisebbségekkel, a más nemzetekkel szembeni türelmet, megértést és a humanizmust is hirdetik. Éppen ezért az életműben a nemzeti kizárólagosság eszméjének feltárására koncentráló, egyúttal annak néhány irodalmi-esztétikai kérdését is vizsgáló munka azzal a reménnyel kecsegtethet, hogy a kritikai tudományosság segítségével megkezdődhet ennek a mítosznak a dekonstruálása.

Ehhez Ágoston, tudományos munkánál meglepően, keretes szerkezetet választott. Az észak-erdélyi katonai bevonulás felidézésével kezd (1. fejezet), zárásként pedig, a magyar és a román hadsereg hivatásossá alakulása kapcsán, egy lehetséges katonai konfliktusra kérdez rá (5. fejezet). Az elméleti megalapozás a 2. fejezetben következik. Itt az igazságfogalom lehetséges változatait értelmezi, rámutatva, hogy csak a közmegegye-

* ÁGOSTON Vilmos: *A kisajátított tér. A nemzeti képzelet Doru Munteanu és Wass Albert műveiben*. Európai Összehasonlító Kisebbségkutatásokért Közalapítvány, Budapest, 2007. 398 p.

zésen alapuló igazság hozhat tartós megbékélést a konfliktusban álló csoportok között. A 3. fejezetben Doru Munteanu munkásságát mutatja be, majd ezt követi a leghosszabb rész, a Wass Albert életútját és műveit vizsgáló 4. fejezet. Ez kilenc alfejezetre oszlik, amelyek önmagukban is felérnek egy-egy korábbi fejezettel, s ezek közül némelyeket még tovább tagol.

Ágoston Vilmos vizsgálódásainak kiindulópontja a konszenzusos igazság szükségessége. Úgy értékeli, hogy a nemzeti képzeletvilágában elfogadott, a nemzeti mitológiára épülő abszolút és morális alapú igazságfogalom, amelynek nevében egy-egy nemzet szimbolikussá transzformálja és kisajátítja a földrajzi teret, kibékíthetetlen ellentétekhez vezet. Felhívja a figyelmet arra, hogy a saját nemzetet kizárólag pozitívan, a másik nemzeteket negatívan beállító „igaz” történelem magyar és román esetben is azonos módon konstruálódik, lényegük nem a különbség, hanem az azonosság. Kizáró jellegűek, s ezért Ágoston olyan igazságfogalmat szorgalmaz, amely a közösségek tagjai közti folytonos megállapodás eredménye, egyfajta konstruktivista igazság.

Mindezek alapján lényegében sikerrel mutatja be Wass Albert nacionalizmusát, és közben rámutat a szerző munkásságának irodalmi-esztétikai-művészeti hiányosságaira is. Líráját giccsesnek és epigonkodónak, képzavarokban tobzódónak minősíti. Prózái műveit inkább nemzeti tartalmuk, a bennük megfogalmazódó sztereotip ábrázolások alapján veszi sorra és értékeli, de esztétikai kifogásait ezek kapcsán is számtalan példával támasztja alá. Wass Albert nacionalizmusát vizsgálva arra a következtetésre jut, hogy munkássága a nemzeti alapon kisajátított térszemlélet jegyében fogant, s a magyarok szupremáciáját hirdeti Erdély mitikussá emelt világában. Román és zsidó alakjai rendszerint negatív figurák. Az előbbieket adekvát élete a paraszti sors egy patriarkális közösségben, és mindegyik esetében elveti a társadalmi mobilitás, a felemelkedés lehetőségét.

Nagy kérdés azonban, hogy vajon nem vállalt-e túl sokat Ágoston Vilmos? Nem csupán azért, mert könyvének egyik lényeges ígéretét, a nemzeti képzelet és a nemzeti kizárólagosság azonos tudati-gondolati és ideológiai struktúráinak bemutatását a nacionalista román és magyar irodalomban és a két – alapjában elfogadható, csak sajnos kevésbé illusztrált megállapításának megfelelően – azonos, de éppen ellenkező ellenségképet felrajzoló nacionalizmus lényegi egyezését nem sikerül kellőképpen hangsúlyoznia. Legalább ilyen lényeges az is, hogy Wass Albert életművének elemzése és történeti, eszmetörténeti összefüggésekbe helyezése is hiányos marad.

Ami az első problémát illeti, Doru Munteanu munkásságának és műveinek bemutatása messze nem azonos súlyú, mint a mű döntő részét

kitevő Wass Albert-elemzés. A román szerzőnek 22 oldal (!) jut a közel 360 oldalas értekező részből, míg Wass Albertnek 250-nél is több. Persze ez megmagyarázható lenne azzal, hogy a román szerzőt mára szinte elfeledték (Ágoston Vilmos nem találta az irodalmi lexikonokban sem), illetve azzal, hogy (Ágoston megállapítása szerint) Romániában éppen a nacionalista irodalom és képzeletvilág tudományos dekonstrukciója zajlik. Ettől azonban ez a néhány oldal nem tudja ellenpontosítani a Wass Albertről szóló részeket, és éppen arra nem képes, amire a szerző szánta: bemutatni, hogy a nacionalista képzeletvilág, a tér nemzetiesítése és kizárólagos birtoklásának igénye ugyanúgy működik mindenhol, és ennek egyként áldozatul eshet magyar és román. Ráadásul Ágoston meg sem próbál segíteni ezen; hosszú Wass Albert-elemzése során nem él a visszautalás, az explicit párhuzamba állítás lehetőségeivel, mindössze a rövid záró elmélkedésben hívja fel a figyelmet a két eszmevilág lényegi azonosságára. Ekkorra azonban az olvasó már régen el is feledkezett mindarról, amit Doru Munteanu munkásságáról olvasott. Így aztán, bár egy ilyen terjedelmű munka esetében ehhez bátorságra van szükség, mégis azt kell mondanom, hogy jobb lett volna, ha a szerző – akár a Wass Albert-elemzések „kárára” is – alaposabban foglalkozott volna (esetleg mindjárt több) román irodalmi művel.

Más jellegűek a problémák a kötet lényegi részét jelentő Wass Albert-elemzésekkel. Bár az eddigi szakirodalmat kevésbé jellemző kritikus hozzáállás önmagában is figyelemre méltó – hiszen komoly irodalomtörténeteket is óvatosságra készített Wass Albert kultusza –, jól ismeri az életművet és az életutat, a kényes kérdésekben pedig (például a népbíró-sági eljárás és ítélet kérdésében) kiegyensúlyozott az álláspontja, az elemzési módszerek és mindenekelőtt azok szöveggé formálása már messze nem illethető ilyen pozitív jelzőkkel. Sőt, bármennyire tanulságos is a kötet, nekem mégis az volt az érzésem, hogy az igazi elemzés elmaradt.

A problémákat három pont köré lehet csoportosítani. Az első az elemzés módszere és módja. Ágoston Vilmos hosszú idézeteket rövid, inkább csak problémafelvilágító kommentárokkal kíséri, igaz, a fejezetek végén kísérletet tesz az összefoglalásra is. A második probléma a történeti kontextus hiányos, olykor tévedésekkel terhelt, esetenként a szakirodalmat félreolvasó felrajzolása. A harmadik pedig az: ha valaki a nemzeti ideológia vizsgálatára vállalkozik, az nem hagyhatja el a nacionalizmuselméletek és -történet áttekintését. Egy (részben magyar) ideológiai és eszmetörténeti „segédlet” segíthetne elhelyezni és értelmezni Wass Albert munkásságát, megadhatná az elemzőnek és az olvasónak a szövegek értelmezéséhez szükséges fogalmakat. Ezt nem pótolhatják az első két fe-

jezet Ágoston Vilmoshoz méltóan jól megírt esszéisztikus részei sem, különösen, hogy az elemzéseknél nem csatol vissza hozzájuk.

Az irodalomelméleti eszköztár hiányossága felvethető az első probléma, a művek elemzése kapcsán is. Bár egyetértek Ágoston Vilmossal abban, hogy Wass Albert munkásságát leginkább a giccs „esztétikai” kategóriájában lehet értelmezni, a kötet szövegéből ez csak nagyon áttételesen derül ki. (Emellett, jóllehet a munka bibliográfiája tekintélyes, mégis hiányzik belőle Bíró Bélának Wass Albertet ugyancsak a giccs fogalma segítségével értelmező esszéje a *Magyar Narancsból*, illetve később *A Hétből*.) Az idézetek sikeresen demonstrálják ugyan az író rossz stílusát, erőltetett népieskedését, tobzódó képzavarait, epigonkodását, de a rövid kommentároknek sokszor nincs súlya, és megfelelően bevezetett fogalmak nélkül értelmezőerejük is kérdéses.

Mindezeken túl több lényeges, részben irodalomszociológiai kérdés is megvilágítatlan marad. Bár a 76–77. oldalon Ágoston kísérletet tesz az irodalom és a nacionalizmus összefüggéseinek felvázolására, de kimarad egy nagyon lényeges elem, a társadalmi hatásmechanizmus fontos láncszeme. Közép- és Kelet-Európában a 18–19. század óta az író az elsődleges nemzetépítő értelmiségi, akinek legfontosabb feladata éppen a nemzet öntudatra ébresztése. Ez a társadalmilag is akceptált szerep (melynek szakirodalma meglehetősen terjedelmes, elég itt csak Niederhauser Emil munkáira utalni) az, ami az irodalmat a nacionalizmus kiemelt terepévé teszi (nem mellékesen ez alapozza meg az Ágoston által is említett irodalmi transzilvánizmus, egy nyilvánvalóan politikai eszme létét is). Másik, az előbbivel összefüggő probléma, amely az Ágoston által felidézett szövegek alapján világosan kirajzolódik Wass Albert munkásságából is: az olvasónak a fikcióhoz való viszonya, illetve az író szerepe. Ahogy azt a kötet kellőképpen illusztrálja, Wass Albert olyan sztereotip világot rajzol fel, amelyben különböző csoportkarakterológiák (nemzeti vagy éppen társadalmi, mint az arisztokrácia) meghatározóak, illetve amelyben a történelem „jókra” és „rosszakra” oszlik. Wass azonban ezzel nem teremt fikcionális világokat, de a közös történelmi tudást sem egészíti ki vagy írja felül. Egyszerűen csak a meglévő, egy bizonyos körben általánosan elfogadott, rendkívül leegyszerűsítő és a saját nemzetet felmagasztaló „történelmet” beszéli el. Wass ebből a szemszögből nézve nem is író, hanem egyszerűen csak „regős”, a nemzeti „emlékezet” ébren tartója. A közös tudás (román kegyetlenkedések, magyar tolerancia, zsidókkal szembeni előítéletek stb.) előadása (esetleg némi átstilizálással) és az író hagyományos nemzeti szerepe egymást erősítve működtetik a művek hatásmechanizmusát.

Problematikus a munkában a történeti kontextus megrajzolása, különösen a két világháború közötti időszakra és az 1940 és 1944 közötti periódusra vonatkozóan. Hiába hasznos az első fejezetnek az észak-erdélyi bevonulást követő zsidóellenes intézkedésekre vagy a német–olasz tisztí bizottságra vonatkozó része, történeti szemmel ki kell jelteni: a szerzőnek csak csekély rálátása van az 1940 és 1944 közötti Észak-Erdély történetére. Ennek egyik oka, hogy szinte alig használja a politikatörténet és a kormányzati szervek forrásait; ahol teheti, a hadsereg anyagaiból dolgozik. Holott Észak-Erdély visszacsatolása után az országrész berendezését a politika szabta meg. Ez a politika sok kérdésben nem igazán különbözött a hadsereg által proponálttól, viszont éppen ezért az erre vonatkozó források használata nagyobb súlyt adna Ágoston megállapításainak is. Az 1940. október 18–19-én Kolozsvárott tartott, számos lényeges kérdést (zsidókérdés, nemzetiségi politika, földreform, telepítések, ortodox templomok lerombolása stb.) tárgyaló erdélyi értekezlet terjedelmes jegyzőkönyve kiválóan alátámaszthatná az állításait. Nem is szólva arról, hogy már ez a terjedelmes dokumentum is, benne meghatározó erdélyi magyar politikusok felszólalásaival, segíthetné abban, hogy ne olvassa félre az eddigi történeti szakirodalmat, amikor Bárdi Nándor terjedelmes tanulmányának a visszacsatolás utáni nemzeti ideológiára vonatkozó megállapításait értelmezi (63–64.). Ágoston némileg ellentmondásos olvasatában Bárdi – jóllehet az észak-erdélyi magyar politikai elit szerepét hangsúlyozza abban, hogy a korszakban egy magyar szuprematista ideológia dominált – önfelmentő és felelősségátíró lenne, hiszen a visszacsatolásokat a német megszállásig pozitívnak tartja, és kiemeli az erdélyi politikusok szerepét a zsidó értelmiségiek megmentésében.¹ Ezzel szemben Bárdi tanulmányának egyik eredménye éppen egy másfél évtizedes történeti legenda (útjára bocsátója Tibori Szabó Zoltán apologetikus füzetkéje *Teleki Béla erdélyisége* címmel), az Erdélyi Párt humanista erdélyiségének dekonstruálása, amikor rámutat arra (és ezt Ágoston Vilmos is észreveszi), hogy számos kérdésben (további revízió, románokhoz fűződő viszony, telepítési politika stb.) a nemzeti konfrontáció alapján politizáltak. Politikai nézeteik így igencsak közel estek Wass Albertéihez, aki akkori munkáiban, úgy tűnik, a leginkább elfogadott ideológiához igazodott.

Általában is elnagyolt a korszak történetének váza, nem egy esetben sommásak az ítéletei. A két világháború közötti erdélyi magyar arisz-

¹ BÁRDI Nándor: A múlt mint tapasztalat. A kisebbségből többségbe került erdélyi magyar politika szemléletváltozása, 1940–1944. In: CZOCH Gábor–FEDINECZ Csilla (szerk.): *Az emlékezet konstrukciói*. TLA, Budapest, 2006. 237–292.

tokráciáról kutatások hiányában szinte semmit sem tudunk, így arról sincs világos képünk, miként illeszkedett be Nagy-Romániába, az ottani arisztokráciával milyen kapcsolatokat ápolt. Ebből azonban nem következik, hogy valóban perifériára szorult volna. Még Wass Albert életében is vannak arra utaló jelek, hogy az arisztokraták mélyebben betagozódtak az új keretek közé, mint azt Ágoston Vilmos feltételezi. Hiszen Wass – a kötetben idézett önéletírásai szerint – nemcsak egy arisztokrata elit alakulatban katonáskodott, hanem a román király fővadászmestere (nem mellesleg egy korábbi magyarországi román nagybirtokos család, a Mocsnyiak sarja) megbízásából a Kárpátok vadállományának felügyelője is volt, ami nem kirekesztettségről tanúskodik.

Az Erdélyi Párt képviselőit ugyan valóban a miniszterelnök javaslatára hívták be a magyar Országgyűlésbe, de köztük azok domináltak, akik már a kisebbségi korszakban (sőt nem egy esetben már 1918 előtt is) politikai és közéleti szerepet játszottak Erdélyben, s az erdélyi politikára meglehetősen nagy befolyásuk volt. Felettébb sommás a pártlap, az *Ellenzék* antiszemitanak bélyegzése. Ez a lap 1940-től 1944-ig fokozatosan jutott el az antiszemizmus széles körű propagálásáig (igaz, a téma már jóval a német megszállás előtt fontossá vált), miközben a szintén a párt vezetői közé tartozó, 1942-től behívott képviselő, Nyíró József vezette másik kolozsvári napilap, a *Keleti Újság* már kezdettől fogva a legprimitívebb sztereotípiáknak adott teret (bűnügyi rovata szinte másról sem szólt, mint a zsidó bűnözés illusztrálásáról). Olykor félre is olvasa forrásait, mint Zathureczky Gyula „Egyetlen út!” című vezércikkét az 1944. április 29-i számból (338–339.), amelyet elsődlegesen antiszemitanak értelmez. Pedig Zathureczky ebben az írásában nem a zsidóellenes intézkedések miatt tekinti határvonalnak a német megszállást, hanem azért, mert szerinte lehetőséget adott az egységes, magyar nemzeti alapon álló kormánypárt megteremtésére, a nyilasoktól a Magyar Élet Pártján át az imrédystáig és az Erdélyi Pártig. Ez az egyetlen út.

Legalább ennyire kérdéses a zsidóság sorsához való viszony kiemelése. A szerző szándéka szerint ez nyilvánvalóan a román és a magyar nemzeti kizárólagosság lényegi azonosságát igazolná, hiszen a két ideológia a harmadik félhez ugyanolyan módon viszonyul. Ágoston azonban mintha nem találna igazán helyet művében ennek a problémának, nem is tárgyalja összefoglalóan, a Wass Albert antiszemizmusával foglalkozó alfejezet mellett még számos helyen értekezik erről hosszabban vagy rövidebben. Viszont a kötet felborult egyensúlya, a román irodalmi anyag pusztán illusztratív szerepe miatt a probléma taglalása arra szorítkozik, hogy egyre csak Wass Albert antiszemizmusára utal. Így éppen

az nem lesz világos, hogy a nemzeti kizárólagosság nem csupán kirekeszti a zsidókat, hanem ez a kirekesztés le is leplezi az állítólagos toleranciát és humanizmust. Hiszen milyen humanista az, aki zsidóellenes, és a legképtelenebb antiszemita sztereotípiákat fogadja el? Nem is szólva arról, hogy a zsidók sorsának ilyen kiemelése néha értelmetlen megállapításokhoz vezet, mint például a kiegyezéstől az első világháborúig tartó befogadó nemzeti politika, amely azonban a nem zsidó nemzeti-ségek szemszögéből egészen másként festett.

Problémát okoz a nemzet- és nacionalizmuselméletek hiánya, Wass Albert nacionalizmusának elhelyezése azok koordináta-rendszerében. Ez hiányzik talán leginkább a kötetből, hiszen így mindaz, amit Wass Albertről, a nemzeti képzeletről és a nemzeti alapon kisajátított térről megtudunk, önmagában állva marad. Pedig az idézett szövegek világosak és egyértelműek. Jelzik, hogy mind Wass Albert, mind korabeli méltatói el tudták helyezni magukat a nacionalizmus „történetében”. Hiszen már az Ágoston által idézett (336.) Milotay István is leírja: Wass Albert a liberális nacionalizmussal a népies (*völkisch, Blut und Boden*) nacionalizmust helyezi szembe írásaiban. (Nem mellékesen erre már szintén felhívta a figyelmet Horváth Sz. Ferenc *A Hétk*ben megjelent, Ágoston által azonban nem felhasznált írásában.) Ez a nagyon lényeges megállapítás felettébb hiányzik Ágoston Vilmos következtetései közül, holott azokkal egybeesik, sok mindent megmagyarázna, és persze a műben nem említett sok, fontos paradoxont is felvillantana.

Amint az az idézett szövegekből is kiderül (és ezeknek az elemeknek jelentős részét Ágoston is kiemeli Wass értékelése kapcsán), a *völkisch* nacionalizmus a faji eredetre, a sors- és vérközösségre helyezte a hangsúlyt. Elvetette az asszimiláció lehetőségét, viszont a nemzeti egység követelményeként fogalmazta meg az alacsony státusú csoportokkal, mindenekelőtt a nemzetfenntartónak tartott parasztsággal való szolidaritást, kiemelésüket a szegénységből, hogy elláthassák feladatukat a nemzeti organizmuson belül. Az osztályharc, a társadalmi konfliktus helyett (kivéve persze a nemzetből eltávolítandó idegeneket) harmonikus közösséget rajzolt fel, amelyben mindenki vállalja az organizmus működtetéséből ráháruló feladatokat, mindenki tudja a helyét és feladatát. Mindez, főként a szolidaritás, de részben a nemzeti összezárkózás is, közelebb hozta a baloldali eszmék képviselőihez is; részben ennek eredménye volt az 1937-es Vásárhelyi Találkozó. Másfelől viszont Wass elvei élesen szemben álltak a liberálisnak minősített eszmékkel, valójában azzal az elgondolással, hogy a nemzetiségek az asszimiláció és az egyéni jogok biztosítása folytán azonosulhatnak a magyar nemzettel. Wass Albert és

eszmétársai ezt a fajta nacionalizmust az 1918-as összeomlás egyik okozójának tartották. Úgy vélték, hogy a liberális nacionalizmus túlzottan is állami eszközökkel próbálta meg biztosítani a magyar szupremáciát, elhanyagolva a társadalom megszervezését, miközben a nemzetiségek társadalmilag szervezték meg magukat, és sorra hódították el a magyarság „hadállásait”. Ráadásul a „liberális” felfogás olyan célt tűzött maga elé, ami eleve megvalósíthatatlan: az asszimilációt. Ezzel szemben a kisebbségi magyarok, éppen az állam elvesztése miatt, rákényszerültek az önszerveződésre, ezért a visszacsatolás után immár példát és modellt kínálhatnak az egész nemzet társadalmi átalakulásához.

Ez az értelmezés lehetőséget adna az egyszerre „toleráns” és románellenes Wass Albert paradoxonának feloldására is. Hiszen a kiindulópont alapján egyértelmű: a románok nem asszimilálhatóak, ezért ezt nem is érdemes célul kitűzni. (Ez lenne a tolerancia.) Ugyanakkor magyar földön csak a magyar szupremácia érvényesülhet, más nemzetnek itt nincs helye. Így aztán a románok számára nem marad más, mint elfogadni egy premodern állapotot, egyfajta etnikai skanzent, amelyben megőrizhetik folklorisztikus jellemzőiket. Nem mellesleg ez megint megegyezik a korszak erdélyi magyar politikájának ideológiájával, illetve Wass Albert által is osztott patriarkális románképével.

A magyar–román konfliktus „feloldásának” lényegében ezzel megegyező tartalmú másik megoldását is kínálja Wass Albert: a visszatérést a természetbe. Ahogy az előző gondolatmenetben az egyik fél, a románság lényegében lemond a modernitásról és vele a nacionalizmusról (tehát a nemzetté szerveződés igényéről), úgy ebben az esetben is a modernitás elvetése képes a konfliktust megszüntetni. A természet egyfajta premodern, társadalom és nemzeti közösség nélküli állapot, ahol egyének érintkeznek, de közösségek nem. Amikor munkáiban a természet az ember fölébe kerekedik, ez felülírja a román–magyar konfliktust.

Végül Ágoston Vilmos még egy lényeges eszmétörténeti problémafelvetését kell kiemelni: a kétféle – a magyar és a demokratikus – transzilvanizmus koncepcióját. Ezzel kapcsolatban mindenekelőtt arra érdemes felhívni a figyelmet, hogy a transzilvanizmus nem 1918 után született meg, hanem már az első világháború előtt. (K. Lengyel Zsolt ezt nevezi proto- vagy ótranszilvanizmusnak.) Ugyanakkor 1940 után leginkább azok képviselik a szuprematista (vagy „magyar”) transzilvanizmust, akik nem sokkal korábban még másként értelmezték azt, más elemeket helyeztek előtérbe (például az Ágoston Vilmos által is idézett Tamási Áron – 226.), miközben a kétféleként értelmezett ideológiából sok minden megfeleltethető egymásnak. Ez pedig felveti azt a kérdést, hogy vajon nem az 1920-as

évek első fele a kitérő, a terelőút egy alapján a magyar Erdély megte-remtését és vele a magyar szupremáciát szolgáló ideológia történetében?

Lezárásként nem hagyhatom szó nélkül a kötet egyéb hibáit sem, különösen azért, mert Ágoston – megalapozottan – bírálja a Wass-életmű szerkesztőit, amiért áhítatos tiszteletüktől vezérelve a kiadás során nem hajlandók a legelemibb szerkesztői munkára sem. Ehhez a határozott ítélethez képest azonban bántóan sok szerkesztési hibával találkozhatunk Ágoston kötetében is. A teljesség igénye nélkül: a *szertint* után a könyvben következetesen vessző áll; a Carol-erődítmény magyar elnevezése Károly-vonal (21.); Románia volt külügyminisztere Grigore Gafencu és nem Cafencu (29.); Killinger nem miniszter volt, hanem Németország bukaresti követeként „rendkívüli követ és meghatalmazott miniszter”, amely diplomáciai rang (41.); 1947. augusztus elsején, másfél évvel a köztársaság kikiáltása után a magyar királyi igazságügy-miniszter biztosan nem küldött átiratot a külügyminiszternek (60.); Corneliu Zelea Codrescu, a Vasgárda alapítója valójában Corneliu Zelea Codreanu volt (85.), amint később helyesen szerepel is szövegben; D. Domanovszky magyar történész minden bizonnyal Domanovszky Sándor (95.); Száraz György biztosan nem írt választ Ion Lăncranjan 1982-ben megjelent könyvére 1976-ban (92., ez visszatérő hiba): az *Egy furcsa könyvről* 1983-ban jelent meg, 1976-ban a kötetben szintén említett *Egy előítélet nyomában* látott napvilágot; az 1918-as balázsfalvi nemzetgyűlés nyilvánvalóan gyulafehérvári (101.); Aradot 1944-ben nem visszavonuló, hanem ellentámadást folytató magyar csapatok foglalták el (300.); a Klebelsberg családnévét következetesen Klebersbergnek írja (például 333.); a román *profesioniști* szót a hadsereggel összefüggésben szerencsésebb lenne professzionisták helyett hivatásos katonáknak fordítani (362., 370. l.); ahogy a *românizare* sem romanizálás, hanem románosítás (41.). Nem szerencsés emellett a források közlésének módszere. Nem világos, hogy Ágoston miért nem igazítja a mai változathoz a helyesírást; miért nem használja ismert román személyek román nevét (például a magyar forrásokban említett Hatiegan Emil és Hatiegan János valójában Emil Hațieganu és Ion Hațieganu ismert kolozsvári román közéleti személyiségek – 43.); miért nem adja meg a forrásokban szereplő, nem közismert személyek szerepét, feladatát (50–51., a német–olasz tisztí bizottság ülésének egyik jegyzőkönyve); és végül mikor és miért közli a települések nevét két nyelven, és mikor csak egyen.

Ágoston Vilmos munkája időszerű vállalkozás, amelynek számos tagadhatatlan erénye van; mindennek előtt a Wass-életmű vizsgálata a nacionalizmus tükrében, valamint az, hogy megkísérli ráirányítani a figyelt

met a román és a magyar nacionalizmus alapvető gondolati-ideológiai struktúráinak lényegi azonosságára. Ez utóbbi tekintetben az „erdélyi” irodalom kétségtelenül jó összehasonlítási alap lehetne. A jól olvasható könyv ugyanakkor hiányérzetet kelthet az olvasóban; ennek megszűntetése további munkákra marad.

Egry Gábor

Kultusz és ellenkultusz?

Ágoston Vilmos Wass Albert és Doru Munteanu „művészetéről” írott könyvét felfokozott elvárásokkal veheti kézbe az olvasó. Végre egy jó ízlésű, a szépirodalom és az irodalomkritika iránt is elkötelezett, a Szekuritáté által egykor „magyar nacionalistaként” zaklatott, tárgyilagos és morálisan is feddhetetlen értelmiségi néz szembe kötetnyi alapossággal a „kisajátított tér” magyar és román vonatkozásban is allergikusnak tekinthető kérdéskörével.

A szerző valóban irigylésre méltó tárgyilagossággal és alapos tényismerettel veti össze a magyar és a román „nemzeti képzelet” produktumait, s mutatja ki, hogy ezek egymás *tökéletes tükörképei*. Kezdetben csupán az okozhat hiányérzetet, hogy a nemzeti képzeletet Ágoston pusztán a szélsőséges nacionalizmus, azaz a nemzeti egyoldalúság és agresszivitás képzeletvilágával látszik azonosítani, a „nemzeti” és a „szélsőségesen nacionalista” között nem látja szükségét semmiféle különbségtételnek. Annak ellenére sem, hogy a *nemzeti konfrontáció* ideológiájával a *nemzeti kompromisszumok* politikáját szeretné szembeállítani. Az utóbbihoz azonban szintén *nemzeti képzelet* szükségeltetik, még ha annak egészen más természetűnek is kell mutatkoznia (lásd Kohl és Mitterand *közös főhajtását a verdueni harcmezőn a közös áldozatok előtt*).

A nacionalisták – írja – „azt keresik, hogy kié az »igazság«? Ez azt a látszatot kelti, mintha az igazságot egyoldalúan birtokolni lehetne. De az igazság igen elvont és bonyolult fogalom. Azt is mondhatnánk: fikció. Ez még inkább igaz a történelmi, jogi, vagy erkölcsi igazságra vonatkozó irodalomra. A jog ugyanis nem »az igazságra« épül, hanem arra a kompromisszumra, amelyet a felek (társadalmi erők, csoportok, pártok, hatalmak) kialakítanak egy bizonyos időben, és ezt egy olyan tárgyalási minimumként fogadják el, amelyet aztán jobb szó híján »törvényes igazságnak«, vagy megállapodásnak neveznek el. Ezért a – jogi, történelmi, filozófiai, etikai stb. – »igazságot« koronként újra kell al-